

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Uluslararası İlişkilere Teorik Bakmak

Nuri Yurdusev

Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkilere Teorik Bakmak

Nuri YURDUSEV*

Teori kelimesinin aslı Yunanca. Kadim Yunanca'da "tefekkür, düşünme, zihni bakış" demek. Buradan hareketle teori ile bir yandan düşünme, tefekkür etme, zihnimize canlandırma eylemini; diğer yandan da bu eylemlerimizin ürünlerini kastettiğimizi söyleyebiliriz. Zaten herhangi bir disiplinde teorik çalışma derken o disiplinin alanına yönelik düşünme, tefekkür etme, anlama, açıklama çabalarımıza atıf yapmaktayızdır. Bir disiplinle ilgili teoriler derken de o disiplin dahilinde ortaya konan açıklama ve anlama çabalarının sonuçlarına göndermede bulunmaktayızdır. Demek ki teori; evveleminde realiteyi anlama çabasından başka bir şey değil. Realite ise kendimizin de dahil olduğu beşeri ve fiziki evren ve bu evrende olup biten herşey.

Teori realiteyi anlama-açıklama çabasını içeriyorsa, ki öyledir, o zaman teorinin kendisi bizatihi bir pratiği içermektedir. Bu da, teori-pratik ayrımının mutlak olmadığı fikrinin en basit ifadesidir. Gerçi böyle bir ayırmadan genellikle bahsederiz, lakin bu ayırım işlevsel ve pedagojik gayelerle yapılan bir ayırmadır, mutlak değildir. Yani başka bir deyişle, her teorisyen bir pratik yapmaktadır ve her pratisyen de bir teori. Spesifik siyasa çalışması yapan birisi, kendisi farkında olmasa bile, aslında bir teoriye ya da teorik ilkelere dayanmaktadır. Bilim felsefesindeki ifadesi ile, belli bir paradigma dahilinde çalışmaktadır.

Teori bir anlamda soyutlamadır. Soyutlama, yani tek tek olgulardan ve parçalardan kısmen bağımsız ifadelendirme. Bu kaçınılmazdır. Çünkü aramızdaki iletişim bunu gerektirmektedir. Herkesin belli bir nesneyi anlık algılamasını aynen diğerine aktarması mümkün değildir. Aktarma anı ile algılama anı aynı olamayacağından diğeri ile iletişim için ortak bir araç kurmak gerekmektedir. İşte bu lisandır. Lisanımızda kullandığımız kelimeler ve deyimler bir soyutlama ürünüdür. Yeryüzünde sayısız "elma" ağacı vardır. Bunların hiçbiri diğerinin tıpatıp aynısı değildir. Lakin belli ortaklıklarına dayanarak onlara "elma" adını vererek kısmen tek tek ağaçlardan soyutluyoruzdur. İşte ancak bu soyutlama sonucu iletişim kurarız. Ayrıca, realiteyi anlama-açıklama çabasında bulunan bizlerle bu realite arasında yüzdeyüz bir koşutluk

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

yoktur. Realiteyi algılamamız, saf ampiristlerin sandığı gibi, dış dünyadan zihnimize ya da başka bir bilişsel varlığımıza doğrudan bir yansıma şeklinde olmaz. Ne de, saf rasyonalistlerin sandığı gibi, bilişsel varlığımızın dış dünyaya topyekün nüfuzu ile olur. Karşılıklı bir etkileşim vardır. Onun içindir ki soyutlama vardır ve kısmidir.

Teori hem bir fiili, hem de bu fiilin sonuncunda bir hasılayı ifade ettiğine göre, teorinin bir usül/metod ve bir de esas/içerik yanı olacaktır. Teori fiilinin, yani düşünme, tefekkür ve zihni bakışın, nasıl yapılabileceği usulü ortaya çıkarırken, bu eylemin bulguları da muhtevayı meydana getirecektir. Bu iki boyut arasında, eğer bir öncelik bulunacaksa, tabii ki usül önceliklidir. Mantıksal olarak bir şeyi bulmak için öncelikle nasıl bulunacağı hakkında bir fikir sahibi olunması gerektiği açıktır. Dolayısıyla, ilkin usül gelir. Ahmet Cevdet Paşa'nın veciz ifadesi ile "Usül esasa mukaddemdir." Usül çalışması epistemoloji çalışmasıdır. Muhteva ise algılama-düşünme-anlama ile ortaya konan kavramları, izahları, modelleri, sorunsalları ve cevapları içerir.

Realiteyi algılama-anlama çabası olan teori çalışması ve bunun ürünleri tek bir bireyin kendi kendine gerçekleştirdiği bir aktivite değildir. Herşeyden önce bunun için kullanılan vasıta –yani dil-toplumsal bir olgudur. Dahası teori aktivitesinde sözkonusu olan ve sadece insana mahsus olduğu söylenen düşünme-idrak-anlama gibi bilişsel hususiyetlerimiz doğuştan getirdiğimiz özellikler olmayıp, sosyalleşme sürecinde elde ettiğimiz kazanımlardır. Binaenaleyh, teori çalışması da bütün insan eylemleri gibi toplumsal bir eylemdir. Bazılarımız elmayı yuvarlak olarak soyar, bazılarımız da dilimleyerek. Çünkü içine doğup büyüdüğümüz ailemiz ve yakın çevremizde geçirdiğimiz sosyalleşme sürecinde elma soyma davranışını muayyen bir şekilde kaparız. Teorileştirme de elma soyma gibi sosyalleşme sürecimizden ve içinde bulunduğumuz sosyo-kültürel çevreden bağımsız değildir.. Bunun da tabii sonucu evrensel –zamandan ve mekandan münezze- bir teorinin olamayacağı. Teoriler çoğul olmak durumundadır, çünkü tek bir hakikat yoktur, çünkü insanoğlu hiçbir zaman tek bir sosyo-kültürel çevre ile kayıtlanmamıştır.

Teorilerin çoğul olması sonsuz olması sonucunu doğurmaz. Elbette mantıksal olarak teorisyen sayısı kadar teori bulunabilir. Lakin salt mantıksal bir aktivite olmayıp, belirttiğim üzere, aynı zamanda pratik bir aktivite olan teori her teorisyenin bir teori üretmesine imkan vermez. Öncelikle her teorisyenin kendine ait bir lisanı yoktur, çünkü lisan toplumsaldır. İkinci olarak, her teorisyen belli bir sosyalizasyon sürecinden geçtiği için bilişsel süreçlerini ve yetilerini toplumsal çevresinden edinir. Dahası, teori üreten birisi kendinden öncekilerin ve

kendisiyle birlikte olanların ürünlerinden etkilenir, onlarla etkileşime girer. Dolayısıyla teoriler ne teke indirilebilir, ne de sonsuz sayıda olabilir. Sadece var olan, ortaya konan kadardır. 1980'li yılların ortasında yapılan bir araştırmada Uluslararası İlişkiler denen disiplin dahilinde 25 yaklaşımdan, yani teoriden, bahsedebileceği söylenmişti. Şundan eminiz ki o yıllarda Uluslararası İlişkiler hatta Uluslararası İlişkiler Teorisi çalışanların sayısı 25'in çok üzerinde 100'lü rakamlarla ifade edilecek kadar vardı. Özetle, insanlığın hiçbir zaman tek bir sosyo-kültürel çevre dahilinde yaşamamış olması ve insan tekinin de hep belli bir sosyo-kültürel çevrede yaşamak durumunda olması teorilerin çoğul ama sınırsız değil olmasını getirmekte.

Teorinin pratik ve tarihi bir fiili içermesi, sosyo-kültürel bir çevrede oluşması ve çoğul olması evrensel tek bir hakikate sahip herhangi bir teorinin olamayacağını gösterir. Hiçbir teori *a priori* (ezelden) diğerinden daha üstün değildir, çünkü realitenin evrensel bir içerikle ifadelendirilen ve hiyerarşilendirilen "batıla karşı hakikat" ikilemine indirgenemeyecek kadar karmaşık olduğunu çevremize yapacağımız kısa bir bakış bize gösterir. Bu sebeptendir ki, Carr ve Morgenthau'nun "idealizme karşı realizm" ikilemine karşı çıkan Wight haklıydı. "Problem çözücü teoriye karşı eleştirel teori" ikilemiyle Waltz'u eleştiren Cox haksızdı. Herhangi bir teorinin diğerinden daha üstün olduğunun mutlak olarak söylenemeyeceği fikri sayısız teorilerin varlığı ve bunların da hepsinin aynı olduğu demek değildir. Öncelikle sosyalite buna imkan vermez. Teorilerin hangisinin daha yeterli olduğu mutlak belirlemelerle değil, tarihi ve sosyal süreçlerle ve bizim tercihlerimizle belirlenir.

Teorinin realiteyi anlama çabası, realitenin de fiziki ve beşeri alem ve bu alemde olup-biten herşey olduğunu söylemiştik. Böyleyse, realitenin tamamını bütün olarak çalışmak ve ifade edebilmek tek tek bireyler için mümkün değildir. Çünkü insan tekinin hem bedeni hem de zihni kapasitesinin sınırlı olduğunu biliyoruz. Bu durumda realiteyi anlamak için belli bireyler onun belli bölümleri üzerinde yoğunlaşmak durumunda kalmışlardır. Salt fiziki evren üzerine yoğunlaşıp bu konuda ortaya konan çaba ve ürünlere "temel/doğa bilimleri" demişizdir. Beşeri bilimler beşeri fenomenler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu ana kategorileri daha da özelleştirerek değişik bilim/disiplin dallarını elde etmişiz. Temel bilimlerin içinde kendilerini hareket halindeki maddelere hasredenler "fizik" bilimini oluştururken, canlı organizmalara hasredenler "biyoloji" bilimini meydana getirmişlerdir. Aynı şekilde, beşeri bilimlerden iase sorunu üzerine yoğunlaşanına "iktisat", bireyin bireysel yaşamına ve iç dünyasına yoğunlaşanına "psikoloji", birden fazla insanın barış içinde birarada yaşamasını

sağlayan karar alma ve kollektif davranışlarda bulunma aktivitesi üzerine yoğunlaşanına "siyaset" ve birden fazla insan grubunun barış içinde birlikte yaşaması üzerine yoğunlaşanına da geniş anlamıyla "Uluslararası İlişkiler" demişiz. Demek ki Uluslararası İlişkiler disiplini ya da Uluslararası İlişkiler Teorilerinin meydana gelmesi belli bir çalışan topluluğunun (bir camianın) çoğul toplumsal grupların birarada yaşama sorununa odaklanması ile olmuş.

Bu durumda Uluslararası İlişkiler teorilerini anlamak için öncelikle onların neyin teorisini yaptıklarını bilmemiz lazım. Hepimizin ilk bakışta gördüğü üzere bugünün Uluslararası İlişkiler disiplininin incelediği "ulus-devlet" dediğimiz insan grupları arasındaki birarada yaşama sorunsalıdır. Ulus-devlet ise belli bir siyasi birim/yapı (İngilizcesi *polity*) türüdür ve diğer türlerden, örneğin imparatorluk, site, hanlık, şeflik, ayrılır. Ulus-devlet modern bir siyasi yapıdır ve modern dönem öncesindeki imparatorluk, şeflik, site gibi yapılardan ülkesellik, egemenlik, merkezilik ve ulusallık özellikleriyle farklılık gösterir. Şüphesiz uluslararası alana, yani çoğul toplumsal birimlerin karşılıklı etkileşim alanına, hiçbir zaman salt ulus-devletler hakim olmamışlardır. Nasıl ki, aslında ulus-devlet kendi ülkesinde de nihai tekel otorite değilse. Weber'in, takdir etmese de Hobbes'dan aldığı, devlet (ulus-devlet) tanımı onu, meşru zor gücünü kullanma tekeline sahip olduğu iddiasında bulunan otorite olarak tanımlıyor. Devlet zor gücünün tekeli iddiasında bulunuyorsa, aslında buna pratikte sahip değildir. Sahip olsa iddiada bulunmazdı. Ezcümle, ulus-devlet aslında ne dahilde ne de hariçte hiçbir zaman tek nihai otorite olmamıştır.

Lakin biz şunu da biliyoruz ki konvansiyonel Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarının en azından bazılarında uluslararası ilişkiler ulus-devletler arasındaki ilişkiler olarak anlaşılmalıdır. Ama bugün şunu da biliyoruz ve söylüyoruz ki uluslararası ilişkiler hassaten ulus-devletler arasındaki ilişkilere indirgenemez. Ulus-devletler dışında başka toplumsal birimler de arenada boy göstermektedir. Bu nedenle Uluslararası İlişkiler disiplininin konusu kapsamına, ulus-devletlerin yanında diğerlerinin de etkileşimlerinin dahil edilmesini savunuyoruz. Bu durum bize bir yandan realitenin (toplumsal bir vakıa olarak uluslararası ilişkiler) çok boyutlu olduğunu gösterirken, diğer yandan da realitenin orada öylece durmadığını, bilakis teorisyen ve teorilerce (disiplin olarak Uluslararası İlişkiler) inşa edildiğini işaret ediyor. Yani Waltz'un kısıtlayıcı ve empoze edici bir görünmez güç olan anarşik yapısına karşı, Wendt'in "anarşi devletler ondan ne anlıyorlarsa ya da onu nasıl kurguluyorlarsa odur" tezi daha yerinde. Ya da Wallerstein ve Modelski'nin onaltıncı yüzyıldan yirminci yüzyıla uluslararası ilişkileri (dünya sistemini) belirleyen bir yapıdan (kapitalist dünya

ekonomisi ya da global siyasi sistem) bahsetmesine göre, Wight ve Bull'un insanların iradi eylemlerinin sonucu oluşan kurumlardan bahsetmesi daha anlamlı.

Buraya kadar özetlersem: Küçük harflerle "uluslararası ilişkiler" beşeri realitenin bir parçası. Büyük harflerle "Uluslararası İlişkiler" de hassaten bu realite üzerine eğilenlerin meydana getirdiği bir disiplin ya da teoriler toplamı. Uluslararası İlişkiler ile uluslararası ilişkiler birbirinden kopuk değil. Vaki olarak uluslararası ilişkiler ulus-devlet odaklı tanımlansa da salt buna indirgenemez. Ulus-devlet modern bir icat. Modern dönem öncesinde yok. Hobbes sayesinde görüyoruz ki onyedinci yüzyılda bile henüz tam oluşmamış. Günümüzde de artık hayli değişime ve çözülmeye uğramış. Dolayısıyla nereden baksanız iki-üç yüzyıllık bir ömrü var. İnsanın bildiğimiz tarihi içerisinde oldukça kısa bir zaman. Uluslararası İlişkiler camiasının kendisini iki-üç yüzyıllık bir fenomenle kayıtlaması sanırım hiç de rasyonel bir tutum olmaz.

Teorinin epistemolojik yanından bakan birisinin öncelikle uluslararası ilişkileri tanımlarken dar kapsamı (ulus-devlet) ile kayıtlamaması lazım. Dahası çalıştığı realitenin beşeri bir realite olduğunu, yani insanların iradi, sosyal ve tarihsel eylemlerinin sonucu olduğunu görmesi gerek. Başka bir deyişle, ulus-devlet dahil realitenin aktörlerini şeyleşmiş (*reified*) addetmemeli. İlaveten, kullandığı kavramları tarihi süreci içerisinde anlamalı. Örneğin Roma-Osmanlı İmparatorlukları ile İngiliz-Fransız kolonyal imparatorluklarını karıştırmamalı; sonrakilerin ulus-devletler gibi bütünleşmiş (*consolidated*) öncekilerin ise eklemlemeli (*composite*) siyasi birimler olduğunun ayırında olmak gerek. Öğrenci uluslararası ilişkileri çalışırken çoğulculuğa açık, yani realitenin çok boyutluluğunun farkında, toplumsal, tarihsel, bütüncül ve iradi bir bakışa sahip olmalı. Bütüncül ve tarihsel bir bakış için her Uluslararası İlişkiler öğrencisinin genel bir dünya tarihi birikimine sahip olmasında hayli fayda mülahaza ediyorum ve bunun için Türkçe'ye de çevrilen William McNeill'in *Dünya Tarihi* kitabını öneriyorum. Yine epistemolojik bir bakış açısı için genel bir düşünce ya da felsefe tarihi birikimine sahip olmak bize çok faydalı olabilir. Bunun için Gerçek yayınlarından çıkan Selahattin Hilav'ın *100 Soruda Felsefe Tarihi* başlangıç için güzel. Tabii daha güzeli Bertrand Russell'ın *Batı Felsefesi Tarihi*. İngilizce literatürü takip edebilenler İngilizcesini okusunlar. Çünkü Türkçesinden daha kolay okunuyor. Dahası Russell'ın dili oldukça anlaşılır. Siyasi düşünce tarihi birikimi için G Sabine'in *Siyasi Düşünce Tarihi* rakipsiz. Bunların yanında Bilim Felsefesi alanında artık çoktan terkedilmiş olan pozitivist yaklaşımdan ve hele onun mirası bilim fetişizminden kurtulmak gerek. R. Bernstein'in *Objektivizm ve*

Rölativizmin Ötesi (Beyond Objectivism and Relativism) adlı eserini başlangıç için önerim.

Başlangıçta teorinin bir de muhteva ya da çıkan ürünler tarafı olduğunu söylemiştim. Bu konuda Uluslararası İlişkiler ve bu kapsamdaki yaklaşımlar üzerine birkaç noktayı belirterek bitirmek istiyorum. Uluslararası ilişkiler teorisinin ürününün aslında Uluslararası İlişkiler disiplini olduğunu belirtmiş durumdayım. Peki Uluslararası İlişkiler disiplini nasıl anlamak gerek? Diğer bir ifade ile Uluslararası İlişkiler teorilerini? Bu konuda en yaygın yöntem Uluslararası İlişkiler teorilerini veya Uluslararası İlişkiler'deki yaklaşımları, disiplinin doğuş yılları olarak kabul edilen iki savaş arası dönemden günümüze, birbirinin peşisıra gelen "kapsamlı münazaralar" (*grand debates*) halinde açıklamak. Hatta bunlar ardışık sayılarla adlandırılmış. Başlıca; birinci münazara, ikinci münazara ve üçüncü münazara. Bu açıklamanın Uluslararası İlişkiler disiplininin yirminci yüzyıldaki seyir defterini tam yansıtmadığı artık gayet aşikar. Öncelikle bahse konu olan tartışmaların bazıları gerçekten ya hiç yaşanmamış, ya da kapsamlı münazara vasfını hakedecek kapsama hiç bir zaman ulaşmamış. Wilson'un titiz çalışmaları sonucu, bunu ilk yahut birinci tartışma için kesinlikle söyleyebiliriz. Carr'ın saldırdığı "ütopyacılar"ı henüz bulan olmadı. İkinci ve üçüncü tartışmalar için Wilson'ın birinci tartışma için yaptığının benzeri bir araştırma henüz yapılmadıysa da onların da konvansiyonel başvuru kitaplarının vassfettiği kadar kapsamlı olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ardışık münazaralar anlatısının, disiplinin gelişimini ve uluslararası ilişkiler teorilerini anlamak için yeterli olmadığını şu açıdan da savunmak gerek. Dikkat edilirse bu anlatım; hiyerarşik şekilde konumlandırılan ve bir tarafın diğerine öncelenip ötekini iddia edildiği bir ikileme dayanmakta. İdealizme karşı realizm, gelenekselciğe karşı davranışsalılık, problem çözücü kurama karşı eleştirel kuram ikilemelerinde olduğu gibi. Gerek bugün bilim felsefesinin ulaştığı nokta, gerekse teoriye ilişkin bu yazının en başında yaptığım belirlemeler çerçevesinde, konvansiyonel anlatıdaki konumlamaları artık yapamayız. Zaten biraz dikkatli inceleme bu ikilemleri oluşturanların kendisini hakikatin sahibi olarak görenler olduğunu ortaya koyacaktır. Birinci tartışmayı realistler, ikincisini davranışsalcılar ve üçüncüsünü de eleştirel kuramcılar oluşturmuşlardır.

Konvansiyonel anlatı bir başka açıdan da yetersizdir. Bu anlatı ile uluslararası ilişkiler analizleri sadece bir ikileme kısıtlanmakla kalmıyor, aynı zamanda Uluslararası İlişkiler camiası da sınırlanıyor ve bazı teorisyenler ve çalışanlar ihmal ediliyor. Şüphesiz, birkaç yazarı bir

akım dahilinde mütalaa ettiğimiz zaman belli bir basitleştirme yapmak durumundayızdır. Herkesin tek tek hakkını tam veremeyiz. Benim burada söylediğim münazara anlatısındaki ihmal daha farklı bir şey. Bu anlatıda bazı teorilere ve teorisyenlere, özellikle Atlantığın doğu yakasındakilere, hiç yer yoktur. Manning, Burton, Wight, Donelan ve daha başkalarının adına rastlamayız. Aslında sözkonusu tartışmalar daha çok Atlantığın batı yakasındaki camianın tartışmalarıdır.

Özetle, Uluslararası İlişkiler teorilerine ilişkin geleneksel münazara anlatısının topyekün terkedilmesi değilse bile, oldukça temkinli ve sınırlı olarak kullanılması gerektiğini düşünüyorum. Hele hele hiyerarşik konumlamalardan kesinlikle vazgeçilmesini öneriyorum. Realitenin ve teorisyenin tarihsel süreçle ve sosyo-kültürel çevre ile kayıtlı olduğu unutulmamalı. Sadece disiplinin tartışmaları değil, bütün kavramları ve teorik enstrümanları kendi zaman ve mekan bağlamı dahilinde ve ağyarını mani efradını cami olarak anlaşılmalı gerek.